

Тарас МАРШАЛОК

КОНЦЕПТУАЛЬНА ПАРАДИГМА ПОДАТКОВИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ “СПРАВЕДЛИВОГО ОПОДАТКУВАННЯ”

Розглянуто теоретичні аспекти справедливого оподаткування. Відображено сфери впливу податкових платежів на платника податків. Охарактеризовано податки за пропорційною та прогресивною системами оподаткування. Обґрунтовано необхідність побудови податкової системи за принципами загальності та рівності, вертикальності та горизонтальності.

Будь-яка держава потребує певних ресурсів для виконання своїх функцій. Фінансові ресурси чи то приватні, чи державні дають змогу забезпечити суб'єкти необхідними умовами існування. Проблема руху фінансових ресурсів у країні полягає в нерівномірності їх створення та розподілу. Через це історично і традиційно є бідний, середній та багатий класи населення, які по-різному забезпечені ресурсами.

Держава як найрозвинутіша структурна одиниця має забезпечити ефективний розподіл фінансових ресурсів між тими, у кого їх надміру, і тими, хто їх найбільше потребує. Необхідність такого розподілу зумовлена тим, що певні потреби є колективними, їх не можна задовольняти щодо кожного суб'єкта або певної окремо визначеної групи громадян. Тому через неможливість згрупувати таких громадян держава централізовано надає їм певні блага і задовольняє їх потреби. Забезпечити свої повноваження вона спроможна за допомогою фіскальної політики, яка передбачає перерозподіл фінансових ресурсів від їх власників до тих, хто цих ресурсів потребує. Найефективнішим інструментом такого перерозподілу є податки та податкові платежі.

У процесі розвитку податкових відносин виникла проблема об'єктивності, кількості та величини податків. Ці процеси виражаються через рівень податкового навантаження в країні. Податкове навантаження та податковий тягар є проблемою багатьох наукових досліджень, оптимальне оподаткування – дискусійна тема для будь-якого уряду і науковців. Зазначимо, що зроблена значна кількість спроб розрахувати й оцінити оптимальний вплив оподаткування, розробити найсправедливішу систему оподаткування. Але досі нема єдиної концептуальної ідеї щодо справедливого оподаткування, яке здатне задовольнити всіх суб'єктів податкових відносин.

Серед науковців триває дискусія про справедливість в оподаткуванні. Цій проблемі присвячені праці як вітчизняних, так і зарубіжних економістів-науковців, серед яких варто згадати А. Вагнера, В. Голованова, А. Ісаєва, І. Кулішера, А. Сміта, М. Селігмана, А. Смарагдову, В. Фібіха, М. Цитовича, С. Шалімову, А. Шеффле, Г. Штейна, наших сучасників В. Андрущенко, А. Крисоватого, В. Пушкарову, А. Соколовську, Л. Тарангул, С. Юрія та ін.

До сьогодні відносини в сфері оподаткування повністю не досліджені. Серед науковців нема єдиної думки щодо величини податків, структури податкових платежів. Учені не досягли консенсусу в питанні, які податки є оптимальнішими – прогресивні чи пропорційні. Дискусійними є положення щодо досягнення рівномірності та загальності в оподаткуванні, справедливого розподілу податкового навантаження. Зазначені проблеми є актуальними і потребують вирішення задля досягнення справедливих відносин між державою та платниками в процесі справляння податків.

Проблема справедливого оподаткування дуже складна, адже полягає в узгодженості дій двох протилежно налаштованих суб'єктів податкових відносин – держави і платника.

Наше дослідження базуватиметься на аналізі різноманітних історичних підходів, що належать науковцям різних течій та шкіл.

Основоположник досконалого оподаткування А. Сміт зазначив: "Податки мають бути справедливими, зокрема піддані держави повинні сплачувати податки відповідно до отриманих доходів" [1, 425].

Учені А. Вагнер, Г. Штейн, А. Шеффле значно доповнили вчення А. Сміта в розумінні справедливого оподаткування.

"...Справедливість в оподаткуванні асоціюється з дотриманням повноти та рівномірності оподаткування, дотримання яких є першопричиною справедливості оподаткування", – писав А. Вагнер [2, 25]. Певні наукові постулати вченого були лише здогадками реального процесу податкових відносин.

А. Шеффле в справедливості вбачав морально-етичну поведінку суб'єктів податкових відносин. Справедливість, на його думку, подібна до моралі, є ідеальним принципом, що має проникнути в оподаткування з боку як податкової влади, так і платника податків, так само, як воно сто-

сується етичної, державної, недержавної, економічної поведінки.

На наш погляд, зазначені постулати і міркування стали основою розвитку теорії про справедливе оподаткування. Справді, лише через морально-етичні якості оподаткування, що відповідають принципам повноти та рівномірного розподілу податкового тягаря, можна досягти засад справедливого оподаткування.

Суспільство, виховане на засадах рабовласницького ладу, сприймає принцип справедливості по-іншому, ніж суспільство, що існує в умовах демократії та рівності. За різних державницьких організацій розуміння справедливості трактують та сприймають по-різному.

Основи податкової справедливості, що закладені класиками економічної науки, залишаються актуальними. А. Ісаєв, зокрема, зазначив: "Наука про справедливість в оподаткуванні має вирішувати наступні завдання, відповіді на запитання: 1) хто має платити податки; 2) як досягнути вирівнювання при розподілі податків між платниками" [2, 14].

На переконання А. Ісаєва, податки мають платити всі ті фізичні особи, які користуються вигодами від держави, а також ті юридичні особи, які отримують прибутки, котрі розподіляють між засновниками і власниками чи забезпечують задоволення інших потреб.

Таке твердження відповідає сучасним постулатам оподаткування. Справді, для того, щоб держава могла фінансувати суспільні потреби громадян, необхідно постійно поповнювати фінансові ресурси, значну частку яких займають податкові платежі. Між державою та громадянами діє своєрідний справедливий обмін. Але водночас такі відносини не є еквівалентними стосовно кожного окремого платника. Адже держава неспроможна визначити, скільки кожному

окремому платникові вона має надати суспільних благ, щоби досягти абсолютної еквівалентності.

Часто запитують, чи справедливо оподатковувати тих суб'єктів, які безпосередньо беруть участь у розподілі податків, забезпечують соціальний та культурний розвиток населення; осіб які безпосередньо є суб'єктами, через котрих держава здійснює свої функції.

З іншого боку, необхідно чітко зрозуміти, чи варто сплачувати податки громадянам, рівень доходів яких значно нижчий, аніж мінімальний ресурс для їх існування. Нині згадані проблеми залишаються невирішеними.

Певною мірою справедливо звільняти від оподаткування юридичних та фізичних осіб, які задовольняють потреби держави в розподілі податкових платежів. Справді, проводячи згадану роботу, держава делегує таким суб'єктам певні повноваження, і тому некоректно оподатковувати видатки держави, що безпосередньо стосуються перерозподілу податкових платежів. З іншого боку, отримуючи доходи, такі суб'єкти стають безпосередніми учасниками суспільного процесу створення доданої вартості, зі здатністю заощаджувати та отримувати додаткові блага, а це, знову ж, суперечить принципу справедливості. Тому, необхідно і в такому випадку оподатковувати доходи, які отримали юридичні чи фізичні особи, котрі беруть участь у процесі адміністрування податків, щоби не порушувати принцип загальності в оподаткуванні.

Що стосується оподаткування низьких доходів, то стосовно цього також нема єдиної думки.

Із позиції податкової теорії нелогічно в мало захищених громадян вилучати останні засоби до існування [2, 18]. Оподатковувати дохід, менший, аніж той, який дає змогу нормально існувати, є аморальним

явищем, що може призвести до породження злочинності, зубожіння нації. А тому вилучення податкових платежів із низьких доходів порушує принципи справедливого оподаткування.

Водночас, актуалізується питання загальності в оподаткуванні, яке ґрунтується на тому, що всі громадяни, які отримують доходи, мають брати участь у формуванні доходів бюджету, адже, сплачуючи податок, громадяни отримують соціальні блага. Такі соціальні блага інколи більшою мірою надходять саме до малозахищених верств населення у вигляді соціальних виплат, допомоги, субсидій та субвенцій.

Також зазначимо, що проблема оподаткування низьких доходів полягає в правильності визначення такого граничного доходу. Беручи до уваги дві країни з не однаковим економічним розвитком, треба відзначити, що потреби жителів є різними. Зокрема, бідне населення багатой країни має більші потреби для існування і може отримати вищий дохід, аніж громадяни бідної країни. Тому граничний рівень доходу залежить не тільки від статусу окремої особи, а й від рівня розвитку суспільства. Різна цінова політика та урбанізаційна ситуація спричиняють необхідність розрахунку такого мінімального неоподаткованого доходу для різних країн окремо залежно від їх статусу (рис. 1).

Наведений рис. 1 підтверджує справедливість думки про те, що країни з різним економічним розвитком мають неоднаковий рівень корисності отриманого доходу. Зокрема, економічно більше розвинуті країни, де вищі ціни на суспільно необхідні блага, мають забезпечити своїм громадянам вищі доходи, що дають змогу задовольнити мінімальні потреби. Рівень неоподаткованого доходу різний. З огляду на це доходимо висновку, що, отримавши мінімальний дохід в країні Б (рис. 1), громадянин за цей дохід у країні А зможе отримати значно

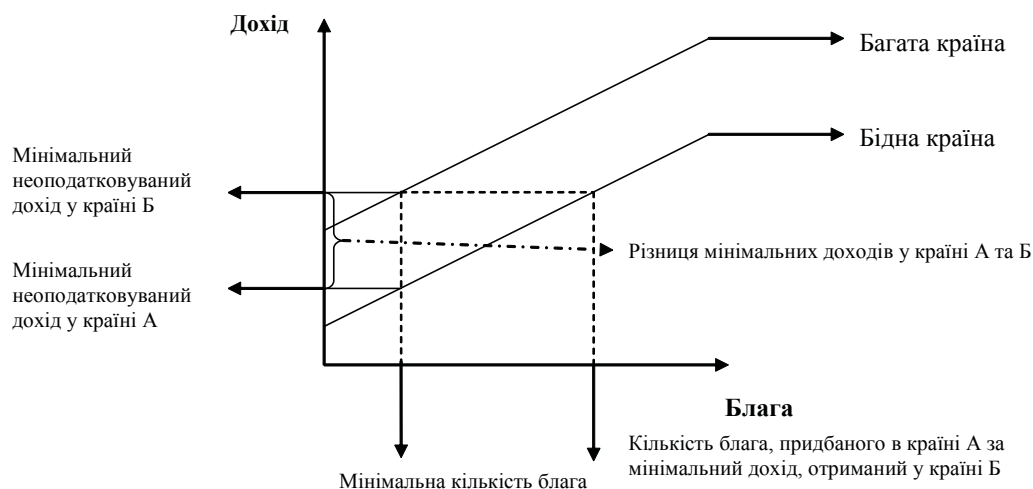

Рис. 1 Вартість мінімальної кількості благ залежно від рівня доходів та цін у країні

більше благ, також у цій країні його дохід однозначно підлягатиме оподаткуванню.

Зазначимо, що справедливість в оподаткуванні залежить не тільки від неоподаткованого мінімального доходу, а й від рівня розвитку та ціни суспільного блага. Через розшарування багатих та бідних країн порушується принцип рівномірності оподаткування в глобальному вимірі.

Навколо проблеми неоподаткованого мінімуму точиться чимало дискусій. Зокрема, першими, хто запропонував не оподатковувати мінімальний дохід, були вчені Д. Бентам та Д. Мілль [3, 121]. Вчені запропонували звільнити від оподаткування дохід, який необхідний для здорового існування без перевищення певного комфорту.

Сплачуючи податок, громадяни делегують державі право розпоряджатись їхніми доходами для забезпечення стабільності в країні та розвитку суспільства. Тому, вважаємо за необхідне оподатковувати весь дохід, адже при його неоподаткуванні порушуватиметься принцип рівномірності й загальності. Проте надані державою суспільні блага не можуть повністю компенсу-

вати кожному окремому громадянину ту кількість благ, яку він міг би отримати, не сплативши податку. Саме тому неоподаткований мінімальний дохід є своєрідною компенсацією держави за недоотримані з державної казни блага (рис. 2).

З рис. 2 видно, що неоподатковуваний дохід є тим джерелом, яке повністю залишається в одержувача такого доходу і може бути використано для отримання благ; дохід, що підлягає оподаткуванню після сплати податків, є меншим, ніж до оподаткування, хоча потребує таких самих витрат часу і праці, як для отримання однієї одиниці неоподаткованого доходу. Для того, щоби досягнути рівня доходу до оподаткування працівник чи підприємець має затратити значно більше часу і праці. Але, як уже було зазначено, сплачені податки є платою за соціальні блага, тому держава, прагнучи досягнути справедливості в оподаткуванні, намагається надати суспільству соціальні блага. Отже, втрати доходу будуть набагато меншими, ніж відображено на рис. 2, хоча повного еквівалентного обміну досягти не вдається через адміністративні та управлінські витрати.

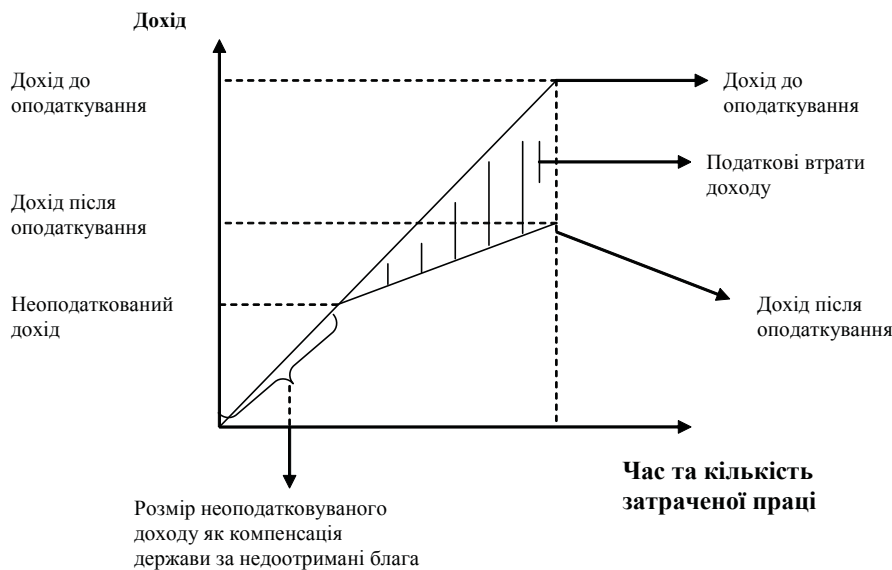

Рис. 2. Справедливе оподаткування доходів за принципом розподілу доходу на оподатковуваний та неоподатковуваний

Зазначимо, що в результаті перерозподілу податкових платежів через видатки бюджету, держава зуміла мінімізувати втрати платників унаслідок оподаткування, хоча компенсувати всю втрату доходів не вдалося (рис. 3). Причиною цього є неможливість повністю досягти еквівалентного обміну. Але все ж кожен платник має розуміти, що податкове навантаження на нього є виправданим і необхідним. Адже жодне суспільство не спроможне досягнути такої організації, щоб самостійно і в повному обсязі забезпечити коштами галузі оборони, культури, медицини та освіти без втручання держави.

Іншим аспектом проблеми справедливого оподаткування, що взаємопов'язана з необхідністю неоподаткованого мінімуму, є вибір моделі податкової системи.

Прихильником пропорційної податкової системи був А. Сміт, який стверджував, що оподатковуваний суб'єкти мають сплачувати

стільки податків, щоб вони відповідали їхнім доходам, тобто пропорційно доходам, якими вони користуються під захистом держави [1, 520]. Пропорційне оподаткування також підтримував А. Леруа-Больє, який вважав, що бідне населення користується державними послугами більшою мірою, аніж багате, зокрема А. Леруа-Боллье вважав, що судовий захист багатих коштує державі менше, ніж позови бідняків, карета багатого завдає благоустрою міста менше шкоди, ніж недосконала бричка бідняка [4, 564]. Саме тому вчений не вважав необхідним прогресивне оподаткування і надавав перевагу пропорційному.

Деякі інші положення наводять прихильники прогресивного оподаткування, серед яких Ж. Б. Сей [5, 345]. Вчений стверджував, що пропорційне оподаткування не може сприяти зрівнянню в оподаткуванні. "Я не боюся стверджувати, що справедливим є лише прогресивний податок" [5, 360].

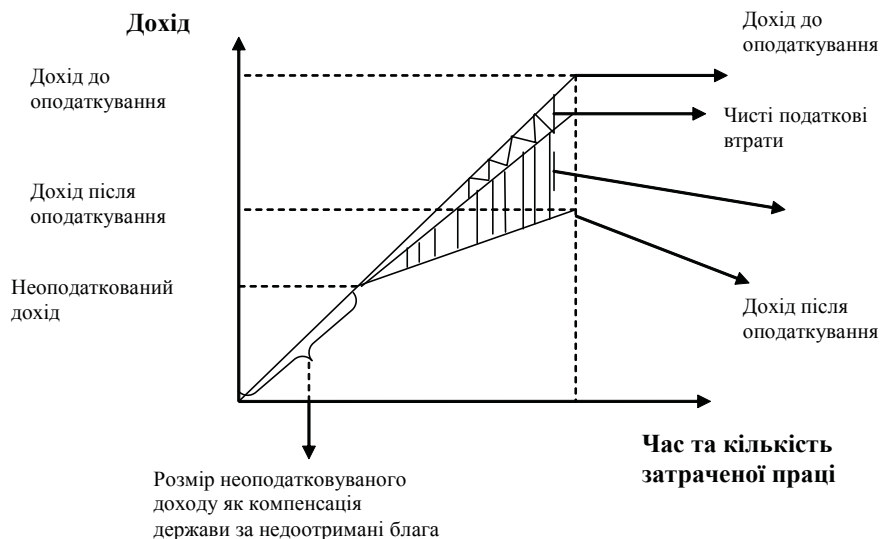

Рис. 3 Принцип перерозподілу податкових платежів у вигляді соціальних благ

Дж. Ст. Мілля зауважив, що прогресивна система оподаткування є справедливою в двох випадках, зокрема при оподаткуванні доходу у вигляді ренти, яка постійно зростає без додаткових затрат. Другий виняток – податок на спадщину, який, за твердженнями науковця, має бути також прогресивним. Із розвитком та вдосконаленням теорії і практики оподаткування прогресивна система оподаткування набула більшої підтримки. Найпереконанішими прихильниками останньої були соціалісти, які вбачали в прогресивних податках можливість зрівняти доходи багатих та бідних; оподаткування за прогресивною шкалою призводить до вилучення більшого податку з більших доходів, що, на думку соціалістів, є основою справедливого оподаткування [6].

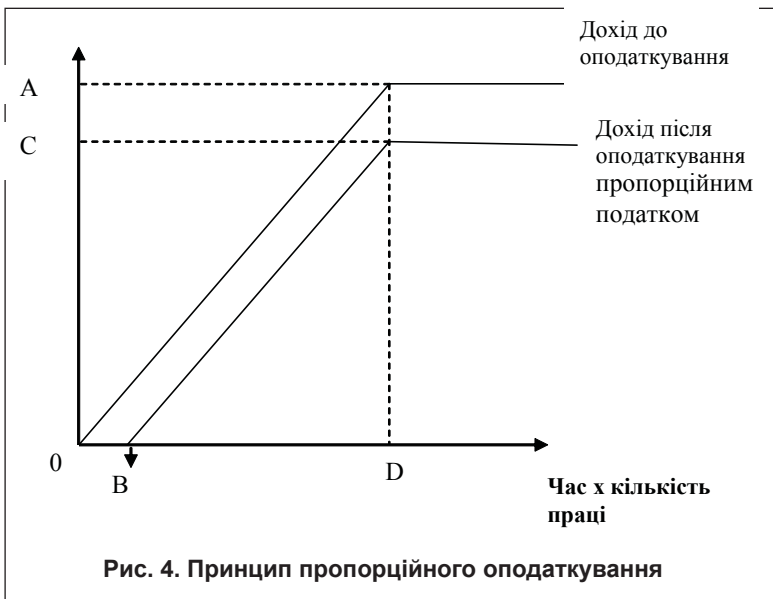
Спробуємо оцінити переваги та недоліки двох діаметрально протилежних напрямків оподаткування – пропорційного і прогресивного.

Аналізуючи рис. 4 зазначимо, що дохід після оподаткування пропорційним подат-

ком є симетричним отриманому доходу до оподаткування. А це свідчить про те, що незалежно від затраченого часу та кількості праці рівень вилученого доходу за пропорційною системою оподаткування є симетричним і справедливим порівняно з величиною блага, отриманого у вигляді винагороди за витрачений час і працю. Несправедливим є лише факт: для того, щоб сплатити податок у мінімальній кількості, потрібно затратити певні зусилля (точка В, рис. 4).

Розглянемо дещо інші особливості прогресивного оподаткування (рис. 5).

Зі зростанням доходу і, як результат, збільшенням праці й затрат робочого часу, прогресивний податок зростає значно швидшими темпами, ніж при пропорційному оподаткуванні (точка В рис. 5 і точка С рис. 4). Прогресивні податки призводять до зниження доходу швидшими темпами, ніж пропорційні. Така ситуація свідчить про те, що залежно від цілей податкової та бюджетної політики, прогресивний податок може бути ефективнішим лише за високого рівня еквівалентного

оподаткування, але механізм передбачає застосування неоподаткованого доходу, такий податок не можна називати абсолютно пропорційним, у ньому породжуються елементи прогресивності. Деяка межа доходу зростає швидше, ніж після оподаткування. Тому, аналізуючи принцип пропорційного оподаткування, ми не закладали в його структуру неоподаткований дохід.

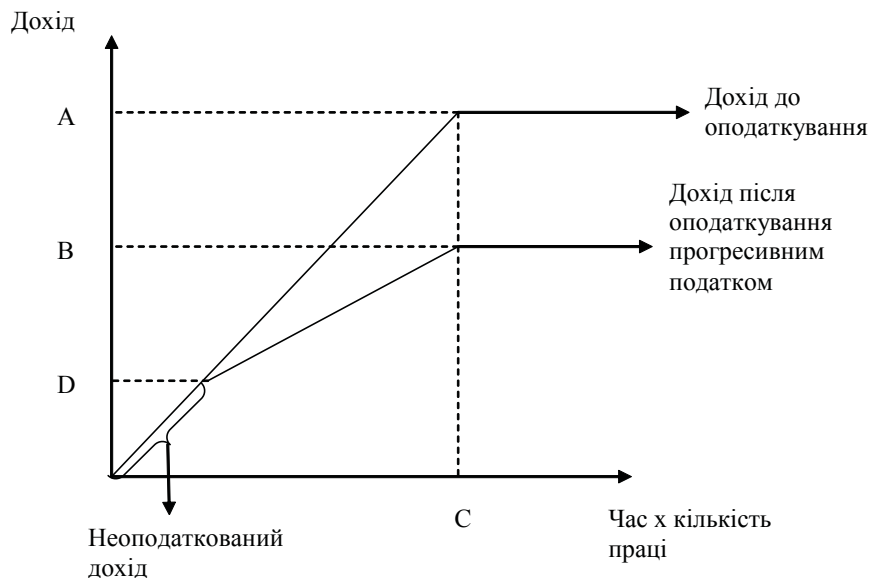
обміну між державою та платником податку, а надалі зможе забезпечити ефективний розподіл податкового навантаження.

Якщо в податковій системі використовують податок із пропорційною ставкою

прогресивного оподаткування породжує проблему нерівномірного розподілу податкового навантаження.

Визначення межі нерівномірного розподілу податкового навантаження і надлиш-

Використання

кового податкового тягаря актуальне для будь-якої податкової системи.

В основі визначення надлишкового податкового навантаження лежить концепція чистого добробуту споживача (концепція споживчої вигоди (ренти). Так, А. Соколовська споживчу ренти (вигода, надлишок) визначає як додаткову корисність, яку споживач отримує за рахунок різниці між ціною, яку він готовий сплатити за певне благо, та ціною, що він фактично за нього сплачує [7, 98].

Концепція чистого добробуту та розподіл надлишкового податкового тягаря проілюстровані за допомогою графічного відображення (рис. 6).

Пряма DD' на рис. 6 є прямою попиту на товар, Q_1 – кількість товару, яку споживач готовий придбати за ціною P_1 . Споживчою рентою є фактична величина, що перебуває у межах площі трикутника P_1CD . Логічно припустити зростання внаслідок оподаткування ціни товару з P_1 до P_2 – після додавання до початкової ціни суми податку, розрахованого як $P_2 = P_1(1+t)$, де t – ставка податку. Оподаткування товару призводить до зниження сукупного попиту, на рис. 6 – від рівня Q_1 до рівня Q_2 . Ефект оподаткування – до зниження добробуту платника податку в момент оподаткування до фактичного показника, який вимірюється площею трикутника P_2BD , втрати добробуту вимірюються площею трапеції P_1P_2BC , сума податкових надходжень дорівнює площі прямокутника P_1P_2BA , чистими втратами для платника є сума, що дорівнює площі трикутника ABC ,

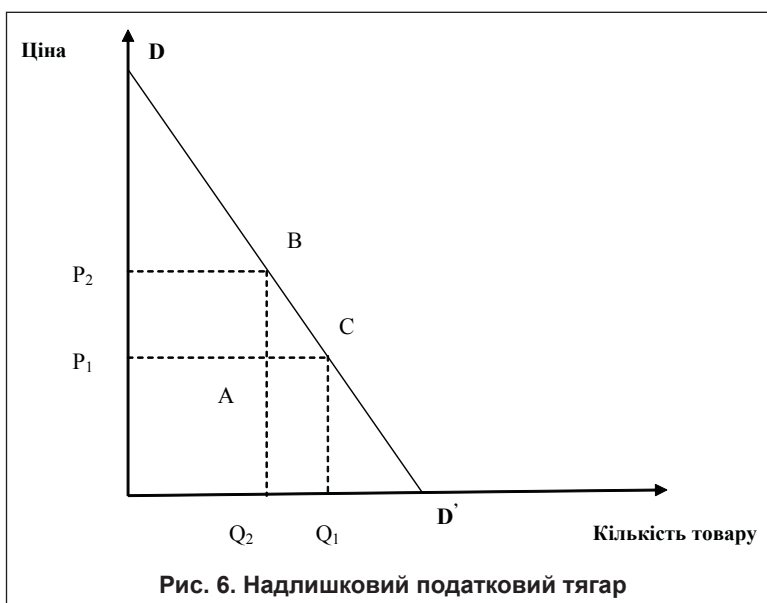

Рис. 6. Надлишковий податковий тягар

який прийнято називати трикутником Маршалла, або ж фактичним надлишковим податковим тягарем, який не може бути компенсований у результаті сплати та перерозподілу податкових платежів.

Математично рівень надлишкового податкового тягаря можна розрахувати за допомогою площі прямокутного трикутника:

$$S_{m.n.} = 1/2 * \Delta Q * \Delta P. \quad (1)$$

Здійснимо математичні спрощення. Показник ΔQ можна визначити за допомогою механізму розрахунку коефіцієнта еластичності:

$$E = (\Delta Q / \Delta P) * (P / Q). \quad (2)$$

Кількість блага розраховуємо як:

$$\Delta Q = E * \Delta P * Q / P. \quad (3)$$

Різницю ціни після оподаткування та до оподаткування обчислюємо як:

$$\begin{aligned} \Delta P &= P_2 - P_1 = P_1(1+t) - P_1 = \\ &= P_1(t) = t * P_1. \end{aligned} \quad (4)$$

Підставивши рівняння (3) і (4) у формулу (1), отримаємо математичний вираз розрахунку надлишкового податкового тягаря:

$$S_{m.n.}(U) = 1/2 E * t^2 * P_1 * Q. \quad (5)$$

Наведений метод, який в економічній науці називають методом А. Харбергера,

дає змогу порівняно легко розрахувати надлишковий податковий тягар, хоча такий метод не є єдиним і породжує певні неточності. Зокрема, варто зазначити, що зростання ціни внаслідок оподаткування спонукає споживача заміщувати дорогі товари дешевими заміниками, а це призводить до менших втрат блага (добробуту), іншою проблемою, яка дає змогу об'єктивно оцінити надлишковий податковий тягар, є фактор зниження добробуту населення, тому зміни попиту залежать не лише від ефекту оподаткування, а й від неможливості задовольнити попит унаслідок зниження купівельної спроможності (доходу).

В економіці використовують показники, при розрахунку яких можна уникнути наведених неточностей. Зокрема, метод Хікса передбачає розрахунок надлишкового податкового тягара за функцією заміщеного попиту, а не звичайного, як у попередній моделі [7, 100].

Заміщений попит характерний компенсацією споживачеві певних втрат унаслідок оподаткування придбати більше товару піс-

ля оподаткування за фіксованого рівня добробуту (рис. 7).

Наведена графічна інтерпретація показує (рис. 7), що від еластичності попиту (нахилу прямої попиту) залежить податкове навантаження на такого споживача. Зокрема, при використанні функції компенсованого попиту рівень надлишкового податкового тягара значно нижчий, аніж за звичайного попиту. Наочно такий надлишковий податковий тягар виражається через площі фігур BAC (звичайний попит) і $MACH'$. Враховуючи особливості поведінки споживача, який шукатиме змогу заощадити і придбати більше товару за тією ж самою ціною, метод Хікса – правильніший. За такої ситуації втрати платника будуть значно меншими, надлишковий тягар при врахуванні компенсованого попиту – менший, аніж при розрахунку моделі А. Харбергерга. Хоча сума сплаченого податку в першій моделі є менша, ніж при розрахунку надлишку за методом Хікса – $S(P_1P_2BC) < S(P_1P_2MC)$. Кінцевого споживача більше цікавлять кінцеві втрати та можливість заощадити і придбати більше соціального блага.

Проаналізувавши основні принципи, зробимо висновок, що справедливим оподаткуванням необхідно вважати таке, яке не порушує принципу загальності та рівності. Податкова система має відповідати двом принципам – горизонтальної та вертикальної справедливості.

Вчені С. Фішер, Р. Дорнбуш та Р. Шмалензі подають

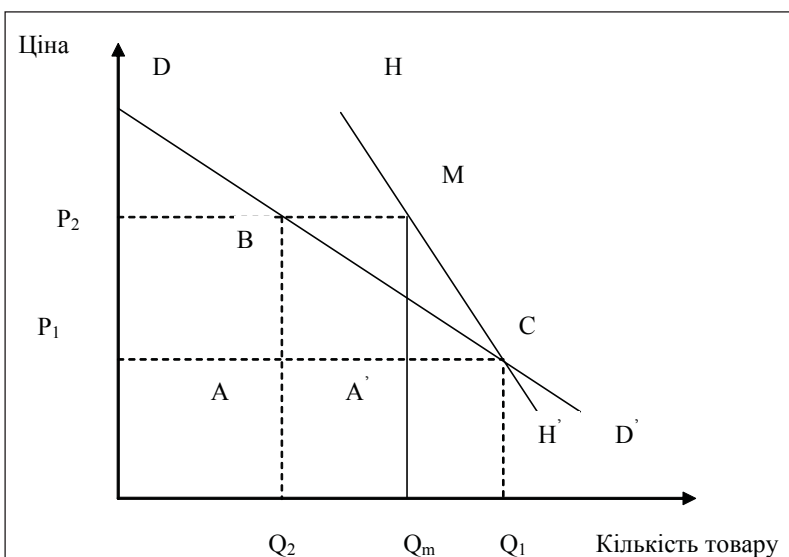

Рис. 7. Графічне відображення компенсованого попиту та надлишкового податкового тягара

власні трактування принципів горизонтальної та вертикальної справедливості [8, 380]. Зокрема, вони вважають: якщо дохід отриманий із різних джерел і оподатковується за різними ставками, то порушується принцип горизонтальної справедливості. Хто отримує більший дохід, той має сплачувати більше податкових платежів, хоча це твердження більше етичного плану. Оподаткування розвивається швидкими темпами, і досить важко визначити принцип рівномірного оподаткування, адже велика кількість податкових платежів, які справляють за різними ставками та механізмами, часто призводить до порушення згаданих принципів.

На сьогодні нема єдино правильних постулатів справедливого оподаткування. Кожен уряд прагне оптимізувати податкову систему так, щоб вона була найприйнятнішою як для платників, так і для держави. Основною ідеєю будь-якої податкової політики має бути принцип мінімальних втрат – ситуації, за якої спостерігається найменший надлишковий податковий тягар і найбільший рівень перерозподілу податків від платників до споживачів суспільних благ із мінімальним рівнем адміністративних витрат, незалежно від доктрини оподаткування – прогресивної чи пропорційної податкової системи.

В результаті аналізу теорій про справедливе оподаткування встановлено, що кожна із них відповідає умовам того часу, коли вона виникла і не може в повній мірі бути адаптована до умов наступних історичних періодів. Від економічного та політичного розвитку країни, добробуту та національного складу населення, устрою країни залежать шляхи розвитку податкової політики та побудови податкової системи держави.

Література

1. Сміт А. *Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй: Пер. з англ. – Книга 5: Про прибутки правителя або держави.* – К.: Port-Royal, 2001. – 677 с.
2. Исеев А. А. *Очерк теории и политики налогов.* – Ярославль: Типо-литография Г. Фальк, 1885. – 174 с.
3. Пушкарева В. М. *История финансовой мысли и политики налогов.* – М.: Финансы и статистика, 2003. – 256 с.
4. Leroy-Beaulieu Paul. *Traite de la science des finances. Sixieme edition revue et corrige.* – Paris: Librairie Guillaumin, 1899. – 885 p.
5. Say Jean-Baptiste. *Traite d'economie politique ou simple exposition de la maniere dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses.* – Paris: Guillaumin, 1841. – 640 p.
6. Миль Дж. С. *Основы политической экономии: В 3 т.* – М.: Прогресс, 1980-1981. – Т. 1.
7. Соколовська А. М. *Основы теории податків: Навчальний посібник.* – К., 2010. – 326 с.
8. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. *Экономика: Пер. з англ. / Заг. редакція і передмова Г. Г. Сапова.* – М.: Дело Лтд, 1995. – 830 с.